

*Aura Kostiainen*Lakimies
2/2024
s. 328–336

Rationaalisuuden vallankumous. Oikeus, asiantuntijuus ja politiikka rikosoikeuskomitean (1972–1977) työskentelyprosessissa

1. Johdanto

Uusi Suomi julkaisi lokakuussa 1972 mielipidekirjoituksen, jonka oli kirjoittanut rikosoikeuskomitean jäsen ja kokoomuksen kansanedustaja Juha Vikatmaa.¹ Kyse oli vastineesta hovioikeudenneuvos Antti Poukalle, joka oli kritisoinut kahden muun rikosoikeuskomitean jäsenen, professori Inkeri Anttilan ja korkeimman oikeuden jäsenen Olavi Heinosen, uutta oppikirjaa nimeltä Rikosten lajit. Kirjoituksessaan Poukka oli moittinut kirjaa vasemmistolaiseksi ja verrannut sen sisältämiä ajatuksia DDR:n rikosoikeuteen.

Seuraavassa on otteita Vikatmaan kirjoittamasta vastineesta:

”Käsitykseni mukaan teos on kahden pätevän rikosoikeuden tutkijan edistykseellinen hengentuote. Se ei vie rikosoikeutta vasemmalle. Se kyllä yrittää viedä asioita eteenpäin siitä onnettomasta vanhentuneisuuden tilasta, jossa meillä tässä suhteessa ollaan.”

Vikatmaa jatkaa:

”Poukan arvio tuskin on poliittisestikaan porvarilliselta kannalta kovin viisas. Eiköhän olisi parempi lähteä mukaan kehittämään asioita eikä vain ampua naljailvaa kritiikkiä. Porvarit ovat mielestäni kehityksen kärkijoukkoa. Ei heille riitä pelkkä kritiikki. Se vain lisää vasemmistolaisten määrää yhteiskunnassamme.”

Vikatmaa päätti kirjoituksensa:

”Todellinen taistelu rikoslain suunnasta alkaa vasta sitten, kun tri Antti Kivi-vuoren johdolla istuva rikosoikeuskomitea saa mietintönsä valmiiksi. Pystyäkseen edes osallistumaan keskusteluun tästä sillä tavoin, että voi vaikuttaa asiaan, pitäisi Poukan käsittääkseni hiukan tarkemmin miettiä, mikä on vasemmistolaisuutta ja mikä todellista edistysellisyttä.”

* *Aura Kostiainen*, OTT, VTM. Lectio praecursoria Helsingin yliopiston oikeustieteellisessä tiedekunnassa 6.10.2023 pidetyssä väitöstilaisuudessa, jossa kirjoittaja puolusti väitöskirjaansa Rationaalisuuden vallankumous. Oikeus, asiantuntijuus ja politiikka rikosoikeuskomitean (1972–1977) työskentelyprosessissa. Lektio esitetään tässä vähäisin muutoksin.

1. Juha Vikatmaa, Rikosten lajit. Uusi Suomi 7.10.1972.

Vikatmaan kirjoitus kuvaa nähdäkseni erinomaisesti sitä murrosta, joka suomalaisessa yhteiskunnallisessa keskustelussa ja keskeisten rikosoikeuden ja kriminaalipolitiikan toimijoiden ajattelussa oli tapahtunut ja tapahtumassa 1960- ja 1970-lukujen taitteessa. Asiantuntijat alkoivat olla yhtä mieltä siitä, että järjestelmää oli uudistettava. Kun 60-luvun alussa oli keskitytty taittamaan peistä siitä, tulisiko rikosoikeusjärjestelmää ylipäätään uudistaa, nyt poliittisesta kamppailusta oli tullut yhä enenevässä määrin kamppailua edistyksen kehyksen sisällä.

Tähän yhteiskunnalliseen murroskauteen sijoittuu myös väitöskirjani tutkimuskohde, vuosina 1972–1977 työskennellyt rikosoikeuskomitea, jonka asettamisen myötä käynnistettiin kolme vuosikymmentä kestänyt rikoslain kokonaisuudistus. Rikosoikeuskomiteaa voidaan luonnehtia uuden paradigman muotoilijaksi tai vähintäänkin kiteyttäjäksi ja välittäjäksi suomalaiselle kriminaalipolitiikalle ja rikosoikeudelle.

Rikosoikeuskomitean aloittaessa työnsä tilanne näytti suorastaan historialliselta. Muutoksen ikkuna oli vihdoinkin auki, ja komitealla oli ennennäkemätön tilaisuus päästä määrittämään tulevaisuuden rikosoikeutta ja kriminaalipolitiikkaa. Samaan aikaan laajemminkin yhteiskunnassa tulevaisuus näyttäytyi mahdollisuutena parempaan ja jo tapahtunut kehitys velvoitti uudistumaan ja uudistamaan. Talouskasvu, valta- ja varallisuuserojen pieneneminen sekä laajeneva demokratia näyttivät tukevan toisiaan ruotsalaisen yhteiskuntatieteilijän Gunnar Myrdalin ”hyvän kehän” teorian mukaisesti.

2. Tutkimuksen tausta ja merkitys

Väitöskirjassani hahmotan genealogisesta näkökulmasta sitä ajanjaksoa, jolloin nykyinen suomalainen kriminaalipoliittinen paradigma muotoutui. Tarkoitus on esittää tämä malli historiallisena aikakautensa ilmiönä. Samassa yhteydessä komiteaa tutkitaan osana aikakautensa kontekstia oikeushistorian tutkimuksellisen perinteen mukaisesti.

Tutkimuksessani tarkastelen rikosoikeuskomitean perustamiseen johtanutta ajanjaksoa rikosoikeuden ja laajemmin oikeuden politisoitumisen aikakautena. Oikeuden puolueettomuus ja neutraalius asetettiin kyseenalaiseksi ja oikeus alettiin nähdä valtasuhteiden kyllästämänä järjestelmänä ja jopa luokkasorron välineenä. Samalla erilaisiin laitoksiin suljettujen ihmisten kohtelua alettiin kyseenalaistaa.

Osana tätä kritiikkiä yhteiskunnallista vastuuta haluttiin siirtää niiden kannettavaksi, jotka aiheuttivat toiminnallaan muille eniten haittaa tai joilla oli asemansa tai varallisuutensa takia siihen eniten keinoja. Erilaisten valtasuhteiden asymmetrisyys tunnistettiin ja tunnustettiin ja näitä suhteita haluttiin

tasapuolistaa oikeuden avulla. Oikeuden tehtäväksi nähtiin institutionaalisen tuen tarjoaminen valtasuhteen sille osapuolelle, joka muuten rakenteellisista syistä oli heikommassa asemassa. Toisin sanoen oikeuden uutena tehtävänä oli toimiminen tosiasiallisen tasa-arvon edistäjänä.

Rikosoikeuskomitean työskentelyssä ja sen myötä tässä väitöskirjassa on nähdäkseni ollut olennaisesti kysymys siitä murroksesta, joka oli tapahtumassa yksilön, yhteisön ja yhteiskunnan välisissä valta- ja vastuusuhteissa. Pohjimmiltaan oli kyse muuttuvista yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta koskevista näkemyksistä. Komitean tutkimussihteerinä ensimmäiset vuodet toiminut Hannu Takala esittikin: rikosoikeuskomitean työssä oli kyse yhteiskunnallisen syyllisyyden uudelleenmäärittämisestä. Kysymys oli toisin sanottuna kriminologien Richard Sparksin ja Ian Loaderin sanoin siitä, mitä oli panoksena, kun rikollisuudesta ja sen kontrolloinnista keskusteltiin. Nämä kysymykset ovat äärimmäisen tärkeitä ja aina ajankohtaisia.

3. Päättökysymykset ja keskeiset käsitteet

Väitöskirjani päättökysymyksenä on, miten rikosoikeuskomitea ilmensi ja määritteli oikeuden ja politiikan sekä asiantuntemuksen ja politiikan välisiä suhteita.

Keskeisiä analyttisiä käsitteitäni ovat politisoiminen ja epäpolitisoiminen. Politisoimisella tarkoitan asioiden itsestäänselvyyden kyseenalaistamista. Epäpolitisoimisella puolestaan viitataan asioiden esittämiseen välttämättömyyksiä tai vain asiantuntijoiden keskustelun alueena.

Rikosoikeustutkija Kristiina Koivukari on kritisoinut dikotomiaa, jossa etenkin suomalaisessa rikosoikeustieteellisessä keskustelussa on asetettu vastakkain asiantuntijoiden akateeminen ja valistunut sekä maallikkojen ja poliitikkojen käytännöllinen ja lyhytnäköinen, tarkoitushakuinen kriminaalipolitiikka. Nähdäkseni tällaisen vastakkainasettelun suurin puute on, että siitä puuttuu politiikan tärkein elementti, arvokonflikti. Hyvin kärjistetyksi esitettynä: sekä asiantuntijoiden että poliitikkojen ja maallikkojen kriminaalipolitiikat ovat jonkinlaista epäpolitiikkaa, joka on joko niin rationaalista, että se nousee yhteiskunnallisen keskustelun yläpuolelle, tai niin matalaotsaista, että se pyrkii ainoastaan omien lyhyen tähtäimen etujen maksimointiin.

Politisoiminen ja epäpolitisoiminen kytkeytyvät diskurssin ja avainkäsitteiden analyysiin, jossa nojaan yhtäältä Ernesto Laclau ja Chantal Mouffin teorioihin pohjautuvaan diskurssiteorian ja toisaalta Quentin Skinnerin sekä Reinhart Koselleckin teorioita yhdistelevään käsitehistorian tutkimustraditioon. Lähtökohdiana molemmissa traditioissa on, että käsitteet ovat muuttuvia ja että niistä

käydään yhteiskunnallista merkityskamppailua. Väitöskirjassani oikeuden ja politiikan välistä suhdetta tarkastellaan selvittämällä, mitkä olivat komitean avainkäsitteitä, millaisia diskursseja niiden ympärille muodostui ja millaisia kamppailuja tässä prosessissa käytiin.

Edellä mainitut kysymykset oikeuden ja politiikan sekä asiantuntemuksen ja politiikan välisestä suhteesta kytkeytyvät laajempaan kysymykseen oikeusvaltion ja hyvinvointivaltion välisestä suhteesta, joka voidaan nähdä sekä jännitteisenä että osapuolia täydentävänä.

Ristiriitaa mallien välillä painottavat oikeustutkijat lähtevät nähdäkseni niiden erilaisesta suhtautumisesta siihen, onko oikeus politiikan rajoittaja vai väline. Siinä missä hyvinvointivaltiossa on kyse paremman yhteiskunnan toteuttamisesta oikeuden avulla, on oikeusvaltiossa kyse rajojen asettamisesta tälle toiminnalle. Oikeusteoreetikko Kaarlo Tuorin käsittein kyse on *voluntaksen* ja *ration* välisestä jännitteestä.

Mallien yhteensopivuutta korostavat kriminologit puolestaan esittävät, että juuri pohjoismaisissa hyvinvointivaltioissa kriminaalipolitiikka on ollut mallitillista ja tutkimuspohjaista ja korostanut pehmeitä sosiaalipolitiikan keinoja ensisijaisina tapoina käsitellä rikollisuutta. Oikeushistoriassa esimerkiksi Jukka Kekkonen näkee hyvinvointivaltion oikeusvaltiokehityksen uusimpana vaiheena.

Tämä ristiriita on kiehtonut minua suuresti jo pitkään, ja väitöskirjatutkimuksessani hahmotan sitä rikosoikeuskomitean kautta.

4. Tutkimusaineisto

Tutkimuksen pääaineisto, josta diskursseja ja niiden keskiössä olevia avainkäsitteitä etsitään, muodostuu rikosoikeuskomitean mietinnöstä ja komitean jälkeensä jättämistä arkistomateriaaleista. Komitean jäsenten sekä sen työskentelyn aikaisten henkilöiden tapaaminen ja haastattelemine ovat tuoneet toisen ikkunan ja henkilökohtaisemman suhteen menneeseen. Arkistoaineiston valtava määrä ja hajanaisuus ovat olleet tutkimuksen ehdottomasti suurin haaste.

Sekä diskurssiteoria että käsittehistoria soveltuvat hyvin aineistolähtöiseen tarkasteluun, sillä niissä ei tehdä mitään oletuksia käsitteiden sisällöstä, ainoastaan niiden suhteesta toisiinsa tai koko diskurssin rakenteesta. Tämä antaa tutkijalle mahdollisuuden keskittyä löytämään ne avainkäsitteet, jotka ovat diskurssien keskiössä, sekä niitä ympäröivät sanat.

5. Tutkimuksen rakenne

Väitöskirjani tutkimusasetelma on hyvin laaja, sillä rikosoikeuskomitean tehtävänasettelu oli hyvin kokonaisvaltainen. Tätä moninaisuutta on hahmotettu jakamalla väitöskirja viiden teeman mukaisiin lukuihin, joissa jokaisessa on omat alatutkimuskysymyksensä.

Väitöskirjan ensimmäisenä teemana ovat prosessit: aloitan tarkastelemalla rikosoikeuskomitean perustamiseen johtaneita yhteiskunnallisia prosesseja, itse rikosoikeuskomitean kokoonpanoa sekä rikosoikeuskomitean työskentelyprosessia. Loput teemoista liittyvät rikosoikeuskomitean sisäisiin keskusteluihin ja valmiiseen mietintöön, niissä esiintyviin avainkäsitteisiin, näiden ympärille rakentuviin diskursseihin sekä näistä käsitteistä käytyihin kamppailuihin. Näistä teemoista ensimmäinen käsittelee rikosoikeusjärjestelmää ja rikollisuutta, toinen rikosoikeuskomitean suhdetta yhteiskuntasuunnitteluun ja kolmas subjektiutta ja luokkaa eli sitä, millainen oli oletettu rikoksentekijä ja toisaalta rikosoikeudellisen suojan tarvitsija. Neljäs ja viimeinen teema käsittelee niitä ristiriitoja, joita syntyi erilaisista edistykseen liittyvistä käsittekkamppailuista ja käytännön hankaluuksista, erityisesti niitä, jotka liittyivät oikeusvaltiollisiin laillisuus-, yhdenvertaisuus- ja suhteellisuusperiaatteisiin, erilaisiin vapaus- ja oikeuskäsityksiin sekä lainsäädäntöaineiksen systematisointi- ja syntetisointipyrkimyksiin.

6. Vastaukset

Miten asiantuntijuuden ja politiikan ja toisaalta oikeuden ja politiikan väliset suhteet hahmottuivat komiteassa? Näihin kysymyksen molempiin osiin on vaikeaa vastata erikseen, sillä teemat ovat hyvin yhteen kietoutuneita. Vastaan siis molempiin osiin samalla.

Toisen maailmansodan jälkeisellä reformikaudella yhteiskunnallisen muutoksen ja yhteiskuntasuunnittelun työkaluksi valjastettiin jo Ruotsin ajalta periytyvä komitealaitos. Samalla asiantuntijoiden merkitys ja vaikutusvalta kasvoivat. 1960-luvulla alettiin yhä enemmän keskustella asiantuntijoiden yhteiskunnallisesta roolista ja vaatia lainvalmistelun laajentumista toisaalta poliitisten maailmankatsomusten kirjoja edustavammaksi ja toisaalta juristitutkinnon suorittaneiden ulkopuolelle. 1960- ja 1970-luvut olivat vasemmistohenkisten asiantuntijoiden sekä yhteiskuntatieteilijöiden nousun aikakautta.

Kun keskustelu rikosoikeusjärjestelmän vanhentuneisuudesta oli alkanut 60-luvun alkupuolella, myös komitean maltillisemmän siiven edustajia oli pidetty radikaaleina varsinkin rikosoikeustieteen parissa. Tähän liittyy myös väi-

töskirjani otsikko Rationaalisuuden vallankumous. Näkemys uudistusten välttämättömyydestä ja rikosoikeuden sekä kriminaalipolitiikan auttamattomasta vanhentuneisuudesta ja irrationaalisuudesta oli komiteassa jaettava.

Rikosoikeuskomitean voidaan sanoa heijastaneen edustuksellisen meritokratian ideaa, jota muun muassa presidentti Urho Kekkonen peräänkuulutti vuonna 1970 kohua herättäneessä juhlaaastattelussaan. Tämä tarkoittaa, että komitean jäsenet olivat tieteellisesti tai virkamiehinä pätevyitä asiantuntijoita. Heidät oli kuitenkin valittu siten, että edustettuina olivat jollakin tavalla kaikki keskeiset eduskuntapuolueet tai vähintäänkin erilaiset maailmankatsomukset sekä rikosoikeustieteen lisäksi siviilioikeus ja yhteiskuntatieteet. Lisäksi useampi komitean jäsen oli ollut eri tavoin mukana 1960-luvun kriminaalipolitiikasta ja laitosvallasta käydyissä keskusteluissa joko asiantuntijaroolissa tai kansalaisliikhehdinnässä, kuten Marraskuun liikkeessä. Jäsenillä ei ollut kuitenkaan suoraa mandaattia edustaa mitään tahoa, vaan virallisesti heidät oli kutsuttu komiteaan edustamaan puhtaasti itseään.

Edellytyksenä koko komitean perustamiselle oli oikeusministeriön muuttunut rekrytointi: Urho Kekkonen voimakkaan vaikutuksen ansiosta myös nuoremilla ja vasemmistolaisemmilla henkilöillä oli pääsy ministeriön keskeisiin lainvalmisteluvirkoihin ja sitä kautta myös komitean kokoonpanosta päättämiseen.

Komitean tehtävänanto oli harvinaisen kokonaisvaltainen, ja siinä on vaikeaa tehdä erottelua kriminaalipolitiikan ja rikosoikeuden välillä. Tämä heijastui myös komitean jäsenten kokoonpanossa: heistä useat olivat sekä kriminaalipoliittisesti että rikosoikeustieteellisesti meritoituneita. Kokonaisvaltaisuus näkyi myös komitean nimessä, joka ei ollut rikoslakikomitea vaan rikosoikeuskomitea. Komitean jäsenten moninaiset roolit aktivisteina, asiantuntijoina, tutkijoina ja puoluetoimijoina tekevät hyvin hankalaksi ajatella, että he olisivat jaotelleet elämänsä eri osa-alueita oikeuden, politiikan tai asiantuntijuuden mukaan: kaikki oli tulkintani mukaan samaa uudistamista, jonka he kokivat elämäntyökseen.

Ajatus oikeuden perustana olevien arvojen ja vastuukäsitysten päivittämisestä oli siten rikosoikeuskomitealle yhteinen, ja kamppailua käytiin lähinnä siitä, kuinka kumouksellista valtasuhteiden mullistusta oltiin tavoittelemassa. Komitean reformistisemmat ja maltillisemmat jäsenet pyrkivät ennemminkin väärinkäytösten estämiseen, kun taas radikaalimmat ja vasemmistolaisemmat jäsenet näkivät tilanteen mahdollisuutena taloudellisen tasa-arvon ajamiseen.

Komitean poliittisesta edustuksellisuudesta huolimatta kaikki komitean varsinaiset jäsenet olivat rikosoikeusjärjestelmän uudistamisen kannattajia, eikä heidän joukossaan ollut konservatiivioikeiston edustajia. Tämä sai komitean pelkäämään leimautumista liian radikaaliksi tai vasemmistolaiseksi. Seurauksena olivat mietinnön ilmaisujen laimentuminen ja erilaisten sisäisten ristiriitojen piilottaminen. Tämä tapahtui löytämällä riittävän yleisiä käsitteitä, jotka kelpasivat sekä vasemmistolaisemmille radikaalimmille uudistajille että keskustaliberaaleille

reformisteille. Olen kutsunut tätä häivyttämistä Eric M. Eisenbergin käsitteellä strateginen monitulkintaisuus. Sen avulla pystyttiin viestimään ulospäin komitean asiantuntijuudesta ja edistysmielisyydestä ja välttämään leimautuminen liian radikaaliksi, vasemmistolaiseksi tai poliittisesti jakautuneeksi. Samalla mietintöön jätetyt runsaat eriävät mielipiteet asettivat tämän yhtenäisyyden hiukan kyseenalaiseksi ja näyttäytyvät nykypäivän vinkkelistä tarkasteltuina jossakin määrin jopa huvittavina kuriositeetteina. Kun komitean työskentelymateriaalit on huolella lukenut, ne asettuvat ymmärrettävään kontekstiin.

Sisäisesti komiteassa tiedostettiin, miten erilaisia arvorkaisuja komitean mietinnön tekstin taustalla oli. Ulkopuolisilta tämä kuitenkin pyrittiin piilottamaan luomalla yhteinen rationaalisen suunnittelun diskurssi, josta varhaisemmissa materiaaleissa keskiössä ollut luokkakonflikti tavallisen kansalaisen ja eliitin välillä häivyttiin. Uudistaminen oli siten arvosidonnaista mutta ei poliittista, haluttiin viestittää. Tavallisen kansalaisen näkökulman huomioimisesta tuli itsestään selvä osa rationaalista kriminaalipolitiikkaa, ei väline luokkasuhteiden mullistamiseksi.

Rikosoikeuskomitealle rationaalisuus tarkoitti sitä, että tulevaisuus oli ihmisen muokattavissa. Rationaalisuutta oli kolmenlaista: arvorationaalisuutta eli edistystä ja tasa-arvoa, päämäärarationaalisuutta eli sitä, että keinot näiden tavoittelemiseksi olivat oikeanlaisia suhteessa päämääriin, sekä keinorationaalisuutta eli sitä, että keinot olivat itsessään tehokkaita ja toimivia. Rikosoikeuskomiteassa rationaalisuuden eetos oli siis hyvin kokonaisvaltaista.

Rajoittajana oikeuden käytölle yhteiskunnallisen muutoksen edistämiseen oli muisto sisällissodasta ja sitä seuranneesta vasemmistoon kohdistuneesta repressiosta myös oikeuslaitoksen taholta. Sisällissodan muisto sai vasemmiston vaatimaan yhdessä edistysmielisen keskustaoikeiston kanssa klassiseen liberaalisiin liitettyjä ajatuksia: oikeusturvan takeiden vahvistamista sekä laillisuus-, yhdenvertaisuus- ja suhteellisuusperiaatteiden noudattamista.

Rikosoikeuskomitean materiaalien perusteella vastaisin kysymykseen siitä, ovatko oikeusvaltio ja hyvinvointivaltio toisiaan täydentäviä vai jännitteisiä hallintamalleja, seuraavasti: sekä että.

Lähtökohdissa on hyvin paljon samaa, mikä näkyi rikosoikeuskomitean jaeuissa arvoissa. Sekä oikeusvaltio että hyvinvointivaltio ovat laajassa mielessä valistuksen perillisiä ja sitä kautta sitoutuneet liberalismiin moderniin projektiin. Niiden käsitykset vapaudesta kuitenkin eroavat, ja näin ollen niiden välillä on myös jännitteitä erityisesti siinä, nähdäänkö oikeus politiikan rajoittajana vai yhteiskunnallisen muutoksen välineenä. Rikosoikeuskomiteassa näiden jännitteiden välillä pystyttiin tasapainottelemaan ja löytämään kompromissi, jota voidaan luonnehtia sosiaaliliberaaliksi. Tämä kompromissi muodosti aatteellisen pohjan suomalaiselle rationaalisen ja humanin kriminaalipolitiikan paradigmalle.

7. Lopuksi

Tällä hetkellä tulevaisuus näyttää varsin synkeältä. Jatkuvat kriisit saavat epäilemään, onko hyvän kehä mennyt peruuttamattomasti rikki. Rajaton talouskasvu ei ole rajallisella planeetalla mahdollista, eriarvoisuus lisääntyy, ja demokraattisen järjestelmän kyseenalaistavia puheenvuoroja esiintyy yhä enemmän. Nykyään myös rationaalisuuden käsite näyttää erkaantuneen arvoista ja liittyvän huomattavasti kapeammin puhtaasti keinorationaalisuuteen eli tehokkuuden maksimointiin.

Kylmät tuulet näyttävät puhaltavan myös kriminaalipolitiikassa – ja onkin syytä kysyä, onko kriminaalipolitiikan rationaalinen ja humaani paradigma tulossa tiensä päähän. Muissa Pohjoismaissa tästä on jo selviä viitteitä. Vaikka historian tutkimuksessa on pääosin hylätty ajatus siitä, että historia etenisi lineaarisesti kohti parempaa, olen kieltämättä tuntenut pientä kateutta rikosoikeuskomitean materiaaleja lukiessani. Voidaankin kysyä, miltä kuulostaa esimerkiksi tämä rikosoikeuskomitean mietinnössä esitetty ajatus: ”On arveltu, että tulevaisuudessa tullaan suhtautumaan nykyisiin vapausrangaistuksiin yhtä kielteisesti kuin ruumiinrangaistuksiin nykyisin.”

Heidi Nummi pohti hiljattain Maailman Kuvalehdessä, onko nykyajan yhteiskunnallisesta keskustelusta kadonnut tulevaisuushorisontti.² Tämä sai minut pohtimaan, miten tutkijat voisivat osallistua yhtäältä paremman tulevaisuuden kuvittelemiseen ja toisaalta kriiseihin varautumiseen demokraattisessa yhteiskunnassa.

Miten voidaan tasapainotella tietoon ja tutkimukseen perustuvan ja demokraattisen kriminaalipolitiikan välillä? Miten asiantuntijat voivat osallistua yhteiskunnalliseen keskusteluun niin, että heidän asiantuntemustaan arvostettaisiin mutta he eivät sanelisi muille keskustelijoille ylhäältä, mitä asioista tulisi ajatella? Miten tietoon perustuvassa politiikassa estettäisiin tutkimuksen lyhytnäköinen välineellistäminen, joko valikoimalla asiantuntijoiden esittämistä analyyseista sopivat, omaa politiikkaa palvelevat näkemykset ja käyttämällä niitä puhtaasti omien tavoitteiden retorisisina oikeuttajina tai leimaamalla tutkijoiden koko elämäntyö tyhjäksi sen perusteella, että he edustavat tai heidän väitetään edustavan tietynlaista poliittista arvomaailmaa?

Nämä kysymykset ovat saaneet minut pohtimaan, voisiko komitealaitoksella olla jotakin annettavaa tänä päivänä. Järjestelmä hylättiin erityisesti sen koetun tehostumuuden vuoksi: kärjistetyimmillään kritisoitiin, että uudistukset jäivät jumiin komiteoihin, jotka hautoivat niitä vuosikausia eivätkä loppujen lopuksi saaneet aikaan välttämättä edes mietintöä. Tunnetun vitsin mukaan paras tapa

2. Heidi Nummi, Ihmiskunta on aina seilannut kohti uutta, mutta nyt meiltä on kadonnut horisontti – ”Emme elä suuren kehityksen aikaa vaan päinvastoin”. Maailman Kuvalehti 5.9.2023.

varmistaa, että jokin uudistus ei koskaan toteutuisi, oli perustaa sitä varten komitea.

Toisaalta ehkä näkökulma onkin väärä, jos komitealaitosta tarkastellaan puhtaasti lopputulosten eikä lainkaan prosessien näkökulmasta. Esimerkiksi Johanna Rainio-Niemen mukaan komitealaitos voidaan ymmärtää eräänä raja-vyöhykkeenä valtion ja kansalaisyhteiskunnan välillä. Komiteat ovat olleet asiantuntijuuden, demokratian ja erilaisten risteävien intressien yhteensovittamisen paikkoja ja jo siksi tärkeitä foorumeja erilaisten näkemysten esille tuomiseen.

Politiikan ja asiantuntijuuden välillä on tänään huomattavasti jyrkempi kuilu kuin 60- ja 70-luvuilla, jolloin lähes jokaisella aatesuunnalla oli tärkeimmillä aihealueilla omat asiantuntijansa. Poliittiseksi leimaaminen on tätä nykyä erittäin tehokas ase mitätöidä tutkijan osaamista. Olisiko komiteoissa tehtävän yhteistyön ja debatoinnin avulla mahdollista lieventää tätä kahtiajakoa ja murtaa vallalla olevaa mustavalkoista ja jopa naiivia käsitystä tutkijoista oman aatemaailmansa sammuttavina ihmiskoneina ja alkaa suhtautua heihin kokonaisina ihmisinä?

Rikosoikeuskomitealle sisällissodan jälkeisestä poliittisesta repressiosta tuli eräänlainen holokaustin tapainen ”ei koskaan enää” -muistuttaja, joka sai sen linjaamaan, että rikosoikeusjärjestelmä ei saanut kriiseissäkään luopua ydinperiaatteistaan. Nyt kun kriisit eivät todennäköisesti ole loppumassa, olisi hyvä pitää mielessä nämä historialliset kokemukset ja käydä laaja ja monipuolinen arvo- ja periaatekeskustelu siitä, millainen yhteiskunta haluamme olla kriisien keskellä.

Poliittisten puolueiden ja muidenkin yhteiskunnallisten toimijoiden olisi nyt vielä kohtuullisen hyvän sään aikana tärkeää pohtia periaatteellisella tasolla, mikä on niiden oma arvopohja ja mitkä ovat ne kysymykset, joista ei anneta periksi kriiseissäkään. Asiantuntijoiden rooli tässä arvokeskustelussa voisi olla kertoa, mitkä arvot ja periaatteet kytkeytyvät mihinkin käytännön toimiin ja mitä kokonaisuudelle seuraa, jos kriisitunnelmissa tehdään tarkemmin ajattelemta ratkaisuja, jotka näyttävät sillä hetkellä hyviltä ja tehokkailta. Tällaisessa yhteiskunnallisessa demokratia- ja oikeusvaltiovarautumisessa komiteatyöskentelyä voisi hyödyntää aiempaa osallistavammalla tavalla yhteiskunnallisen keskustelun julkisena areenana.